

КРИМСЬКА СКІФІЯ В КІНЦІ II СТ. ДО Н. Е.— ПЕРШ. ПОЛ. III СТ. Н. Е.*

О. Є. Пуздровський

Розглядаються взаємовідносини пізньоскіфської держави з Херсонесом, Боспором, Ольвією, Римом. Акцентується увага на участі сарматів у подіях політичної історії Кримської Скіфії.

Заключний етап скіфської культури в Північному Причорномор'ї позначений поступовим пересуванням сарматських племен на захід. Питання виникнення Скіфського царства у Криму та його доля в перші сторіччя нашої ери потребує перегляду.

Етногеографія та політична історія Кримської Скіфії відомі, в основному, за свідченнями античних авторів, епіграфічних та нумізматичних джерел. Кількість їх здебільшого доповнюється археологічними даними, накопичення яких протягом останніх десятиріч та новий підхід до відомих матеріалів, дозволяють з інших позицій проаналізувати деякі традиційні точки зору.

Реконструкція етнополітичних процесів на півострові неможлива без урахування тих змін, що відбувалися за пізньоелліністичних і римських часів на величезних степових територіях Євразії, а також у лісостеповій зоні Північного Причорномор'я та Центральної Європи. Пересування племен було звичайним явищем, що позначилось і на етнічній карті Кримської Скіфії.

Аналізу етнічної історії давнього Криму, за даними античних авторів та археологічними джерелами, присвячено кілька робіт В. С. Ольховського¹. Вони докладно розглядають писемні свідчення, критичний огляд яких свого часу був проведений М. І. Ростовцевим².

Проблемам взаємовідносин Боспору з варварами Північного Причорномор'я напередодні походів Діофанта присвячена робота Є. А. Молева³. В ній автор доходить висновку, що політична криза на Боспорі в останньому десятиріччі II ст. до н. е. пояснюється боротьбою Спартокідів з меотами, тоді як скіфо-боспорські взаємини будувалися на договірних та династійних зв'язках. Підтримка скіфами Перісада VI тривала до моменту, «поки поразки їх в боротьбі з Діофантом не викликали змін у політичній орієнтації боспорського царя»⁴.

Свою інтерпретацію політичної ситуації в Криму наприкінці II ст. до н. е. запропонував також Ю. Г. Виноградов⁵.

Скіфське царство в Криму, що, на думку А. М. Щеглова, являло собою «варварську державу елліністичного типу з міцною центральною владою та еллінізованою верхівкою»⁶ за Скілура досягло свого апогею. Існували всі передумови для включення до орбіти його впливу Ольвії, Боспору й, можливо, Херсонеса. Створення такої держави, заснованої на політичному пануванні скіфів, мало б значно змінити розташування сил у понтійському регіоні. Така

* У статті О. Є. Пуздровського пропонується новий підхід до проблеми етнополітичної історії Кримської Скіфії, відмінний у порівнянні з концепцією І. М. Храпунова.

перспектива навряд чи влаштувала Мітрідата VI Євпатора, який мріяв про світове панування, що, цілком вірогідно, й послугувало основною причиною його втручання у північнопричорноморські справи⁷. Промова до воїнів напередодні третьої Римської кампанії свідчила про те, що він з непевністю брався до бойових дій проти скіфів, оскільки був «недосвідченим новачком» (Just. Ep. XXXVIII, 7, 4). Про це ж свідчить і оборонна тактика понтійських стратегів на першому етапі війни (Strabo VII, 4, 7), до прибуття Діофанта у Херсонес. Діофант, добре обізнаний з воєнно-політичною ситуацією на півострові, здійснив ряд важливих стратегічних та дипломатичних операцій, в результаті яких скіфів та їх союзників було розбито. Боспор увійшов до держави Мітрідата, а Херсонес⁸ потрапив у залежність до понтійського царя (IPE, 1², 352; Strabo VII, 3, 17; 4, 3, 7). Та ж доля спіткала й Ольвію⁹.

З наступних подій очевидно, що Крим та Північне Причорномор'я стають для Понта базою комплектування військ, а також місцем поповнення запасів провіанту для потреб армії (Strabo VII, 4, 6). Мітрідат VI Євпатор успішно здійснив заходи по організації коаліції з підвладних та залежних від нього держав і народів. До кола його союзників входили фракійці, таври, бастарни, сармати, скіфи (App. Mithr., 13, 15, 41, 57, 69), кімври, галогреки (Just. Ep. XXXVIII, 3, 5). Не всі вони добровільно увійшли до союзу, про що свідчать кримські події кінця II ст. до н. е., а також згадувані Плутархом війни Мітрідата з сарматами й бастарнами, що відбувалися незадовго до його першого зіткнення з Римом (Plyt. De fat. rom. 11)¹⁰. На той час Рим також роздирали Союзницькі війни, тому він не міг стати на заваді експансійних устремлень понтійського царя. Очевидно, саме цими роками можна датувати прихід війська Мітрідата до Ольвії (IPE, 1², 35) з метою посилення її гарнізону¹¹, а також повідомлення Страбона про якихось варварів, що зазнали поразки від полководця Неоптолема влітку, на морі, у Керченській затоці, а також взимку, в битві кіннотників (Strabo, VII, 3, 18). Вслід за А. А. Масленніковим, в цих варварах, очевидно, слід вбачати не кримських скіфів, а сатархів¹².

Залежність скіфів від Мітрідата полягала, вірогідно, в тому, що вони були зобов'язані постачати військові формування, а також в обмеженні їх зовнішньополітичної діяльності. С. Ю. Саприкін припускає, що за допомогою понтійських солдатів контролювалася частина сільськогосподарської території Херсонеса в Північно-Західному Криму, на що вказує і факт продажу продовольства у Гераклею під час облоги її римлянами¹³ (Memn., XLVII, 1, 2). Ця думка не безперечна, оскільки археологічні матеріали кінця II ст. до н. е.— початку II ст. н. е. однозначно свідчать про безперервність культурних традицій скіфських поселень¹⁴, що не виключає можливості економічних контактів жителів Північно-Західного Криму з Херсонесом.

Повідомлення Мемнона про повернення Мітрідатом скіфським царям їх родових володінь за вимогою римлян (Memn., XXX) останнім часом досить часто використовується в літературі¹⁵. Однак ще Ореллі зробив поправку в цьому місці: «фрігійським царям»¹⁶, базуючись на повідомленні Алпіана (App. Mithr., 11, 13). На користь такої точки зору свідчить текст уривка, що оповідає про союз Мітрідата із скіфськими царями (Memn., XXX).

Понтійські гарнізони у Північному Причорномор'ї навряд чи були численними, тому наказ Мітрідата «з'явитися війську із Скіфії» (Just., XXXVIII, 3, 5) напередодні його першої війни з римлянами скоріше стосується скіфських контингентів. Останні брали участь у бойових діях на Балканах під загальним керівництвом полководця Мітрідата—Архелая (App. Mithr., 41).

Мітрідат був пов'язаний шлюбами з дочками знатних скіфів, на що вказує Алпіан (117). Після чергової поразки у війні, сподіваючись на новий союз, він посилав скіфам «золото й багаті дари», які потрапили до рук римлян (78).

Збираючи сили для останньої сутички з Римом, під час свого перебування на Боспорі, Мітрідат розраховував на допомогу, саме тому й послав своїх дочок за дружин до скіфських правителів, прохаючи якомога скоріше прибути до нього з військом. Однак і цей намір лишився нереалізованим (108).

Яким же був політичний лад Кримської Скіфії за цієї бурхливої доби? Плутарх не випадково оповідає легенду про передсмертне слово Скілура до

синів (Plut., Reg. et imp. apophth. Seil.). Очевидно, тенденція до розділу батьківського царства мала місце. Політична боротьба в середовищі скіфської верхівки, могла набути найвищого посилення після поразок Палака¹⁷. Не виключено, що згадувані давніми авторами свідчення про п'ятдесят чи вісімдесят синів Скілура є відображенням військово-адміністративної системи Скіфського царства в Криму, коли кожен з представників царського дому був власником невеликої області, до якої входило городище та найближчі околиці. Поразка скіфів у війнах з Діофантом призвела до розвалу цієї системи та утворення кількох великих областей у Північно-Західному, Південно-Західному, Центральному та Південно-Східному Криму, в яких правили «басилевси». Останні, в свою чергу, номінально підлягали Мітрідату VI Євпатору. Такий адміністративний поділ Кримської Скіфії¹⁸, обумовлений як географічним фактором, так і етнічними особливостями, очевидно, зберігся й пізніше, ознакою чого є своєрідність пам'яток матеріальної культури вказаних областей.

У I ст. до н. е. етнічний склад населення Кримської Скіфії зазнав деяких змін. У Північно-Західному Криму залишилися жителі укріплених поселень попередньої пори. Це населення було значною мірою еллінізоване. Безсумнівно, тут продовжували жити нащадки місцевого аборигенного населення, а також сатархи¹⁹ й скіфи. Значними були на той час, як вважає А. М. Щеглов, й елементи сарматської культури²⁰.

У Центральному Криму основна маса жителів являла собою нащадків асимільованих скіфами кизил-кобинців; активно продовжувався процес осідання кочових скіфів у передгірських районах. Можливо, збереглася деяка частка еллініського населення, що складала торговельно-ремісничий прошарок скіфської столиці у II ст. до н. е.²¹. Проникають у Крим і сармати прохорівської культури. Для їхніх пам'яток характерні впускні поховання в кургани доби бронзи, а також використання поховальних споруд попередніх часів. Серед інвентаря чоловічих поховань зустрічаються портупейно-поясні набори, зброя (списи, мечі, стріли), кінська вузда, фібули середньолатенської схеми. У жіночих похованнях — веретеноподібні флакони, дзеркала прохорівського типу, бронзові браслети, намиста з поліхромного скла, дрібні золоті прикраси. Сарматські поховання цього часу відомі й на території пізньоскіфських некрополів.

Найяскравішою пам'яткою розглядуваного періоду є мавзолей Неаполя Скіфського. Споруджений у II ст. до н. е., він, вірогідно, призначався для одного із скіфських царів (Скілура?). Однак бурхливі події кінця століття, перетворення мавзолею на бойову вежу, загибель міста й можливе пограбування усипальниці²² свідчать про його повторне використання як поховальної споруди, починаючи з рубежу II – I ст. до н. е.

Аналіз обряду й поховального інвентаря свідчить про їх приналежність до представників сарматського етносу, тісно пов'язаних з Боспором та широким світом кочовиків євразійських степів. Наявність у похованнях предметів західного походження дозволяє припускати контакти з кельтами, бастарнами, можливо, носіями зарубинецької культури. Багато прикрас та мистецьких виробів, знайдених у мавзолеї, в тому числі й дерев'яний саркофаг «цариці», пов'язані з традиціями елліністичного Сходу й Боспору. Все вищесказане дозволяє припустити, що у мавзолеї були поховані представники знатного сарматського роду, велич якого до рубежу н. е., судячи за небагатими похованнями, занепадає.

Для пізньоскіфських могильників Криму I ст. до н. е. — першої половини I ст. н. е. характерне сполучення місцевих тавро-скіфських елементів із західними та східними імпульсами, що виявилось не тільки у запозиченні форми та виробництві предметів матеріальної культури, але у безпосередньому проникненні етнічних груп. Слід, щоправда, зазначити, що кількість досліджених могильників цього часу ще недостатня для вирішення багатьох питань етнічної історії. До того ж, не всі області Кримської Скіфії вивчені однаковою мірою.

У другій половині I ст. до н. е. спостерігається інтенсивна забудова пізньоскіфських поселень у Західному та Центральному Криму (Калос-Лімен, Бе-

ляус, «Чайка», Булганакське, Усть-Альмінське, Неаполь та ін.). На Неаполі цей будівельний горизонт добре фіксується на багатьох ділянках міста та околиць: відбувається перебудова садиби в районі головної міської площі, посилюються фортифікаційні споруди, виникають нові житлові ансамблі, основу яких складають будівлі мегаронного планування.

Аналіз усього комплексу знахідок з шару другої половини I ст. до н. е.— першої половини I ст. н. е. та матеріалів могильників дозволяє зазначити потужний економічний підйом пізньоскіфської держави. Цілком вірогідно, що демографічний вибух другої половини I ст. до н. е. пов'язаний з переселенням у Крим певної частини жителів Нижнього Подніпров'я й прилеглих територій. Серед переселенців могли бути й скіфи, які рятувалися від сарматських вторгнень, і населення ольвійської хори, яке тікало від гетського розгрому середини I ст. н. е. у Нижне Подніпров'я.

Ліпний керамічний комплекс пізньоскіфських поселень засвідчує інновації, пов'язані з появою нижньодніпровських та зарубинецьких форм, що, зрештою, є більш характерним для пам'яток Північно-Західного Криму. У Центральному Криму ліпна кераміка цього періоду характеризується наявністю фракійських (гето-дакійських) типів посуду: великих біконічних корчаг, горщиків з різноманітними наліпами, глибоких лощених мисок з петельчастими ручками, світильників на ніжці, підставок для комина з баранячими головами та ін. Можливо, з цим населенням пов'язана частина поховань з південною орієнтацією у ґрунтових могильниках, а також нечисленні поки що знахідки трупоспалень²³.

Етнічна інтеграція у вказаний період, очевидно, пояснюється змінами у соціально-етнічній сфері, перш за все це стосується формувань сусідсько-територіальних общин, де різні етнічні групи землеробів співіснували з напівосілим населенням. Землероби ("георги"), що заселяли увесь рівнинний (передгірський) Крим, перебували у політичній залежності від кочовиків і платили їм данину (Strabo, VII, 4, 6).

Зміна кліматичних умов (збільшення вологості) на рубежі н. е.²⁴ сприяла економічному підйому пізньоскіфської держави, насамперед за рахунок розвитку зернового господарства. Свідчення цьому — велика кількість господарських ям-сховищ цього часу, знайдених на численних поселеннях, а також значне збільшення, порівняно з першою половиною I ст. до н. е., предметів античного імпорту (вино й олія у світлоглинних широкогорлих амфорах, червонолаковий посуд, прикраси та ін.), одержуваних в обмін на хліб.

Політичні відносини населення Кримської Скіфії з Херсонесом та Боспором у другій половині I ст. до н. е. погано висвітлені писемними джерелами. Аппіан повідомляє, що, спираючись на якісь військові контингенти скіфів та сарматів, Фарнак у боротьбі з Асандром, захопив Феодосію та Пантікапей (App. Mithg., 120). Прийшовши до влади, Асандр розгорнув бурхливу діяльність по укріпленню західних та східних кордонів держави.

Розташування «Асандрового валу» (Strabo, VII, 4, 6) викликає багато суперечок у дослідників²⁵. Цілком вірогідно, що ним є один з валів, що проходили по Керченському півострову. Для забезпечення охорони кордонів Асандр використовував військових поселенців, серед яких було чимало вихідців з сарматських племен²⁶.

До часів Асандра відноситься створення Фанталівського укріпленого району та Пантікапейської цитаделі²⁷.

Основою політики царя було прагнення до стабільності Боспорської держави, яку оточували варварські племена. Однак існує припущення про те, що Асандр наприкінці життя намагався розширити володіння царства шляхом приєднання до нього Херсонеса²⁸. Побічним доказом цього може послугувати Херсонеський декрет на честь невідомого громадянина (IRE, 12, 335), який В. І. Кадєєв запропонував датувати 29 – 23 рр. до н. е.²⁹. Він викликає інтерес, оскільки в тексті йдеться про варварів, які виступили на боці тирана. Скоріш за все, це були кримські скіфи. З огляду на достовірність розповіді Костянтина Порфіродного про Гікію (Const. Porph. De adm. imp., 53)³⁰, «тираном» міг бути ставленник Асандра. Звільнення Херсонеса від замахів Боспору (чи не за допомоги римської зброї?) скоріш за все було відзначено

прийняттям особливої ери, що, однак, не означало факту одержання містом елевтерії³¹.

Навряд чи дії Асандра були до вподоби Риму і саме тому, вірогідно, його було усунуто від влади, а державу передано Динамії, про що свідчить випуск статерів у 21/20 рр. до н. е.³².

Відомо, що за доби Августа в Рим прибули з дружніми візитами послы ба-старнів та скіфів, а також сарматських царів, що жили по обидва боки Та-наїса (RGDA 31, 2). Судячи з географічного переліку народів й виходячи із загальнополітичної ситуації, це повідомлення, передусім, відноситься до скі-фів Північно-Західного Причорномор'я, а не до кримських.

Нам невідомо, які були взаємовідносини пізньоскіфської держави з Бос-пором та Херсонесом в кінці I ст. до н. е. — на початку I ст. н. е., хоча пере-орієнтація останніх на Рим не могла не викликати змін в розташуванні полі-тичних сил. Головна ж мета Римської імперії полягала в тому, щоб не допу-стити значного зміцнення жодного з державних формувань, здатного зашкодити планам великої держави.

Панування на Боспорі Аспурга, узаконене Тіберієм у 14/15 рр. н. е., при-звело до активізації його зовнішньої політики. Одержання (слідом за Асанд-ром та Динамією) звання «друга римлян» наклало чималі зобов'язання. Пропарф'янські настрої іраномовних племен Північного Причорномор'я не могли бентежити Римську імперію, тому Аспургу було доручено охорону кор-донів Боспору й Херсонеса³³, за що він, очевидно, одержував грошові субсидії на утримання найманої армії³⁴.

Воєнні дії царя проти сусідів засвідчені епіграфічними джерелами (КБН, №№ 39, 40). Серед підкорених ним народів названо скіфів і таврів. Аналіз цих документів дає можливість припустити, що у період з 15/16 по 22/23 рр. н. е. Аспург здійснив широкомасштабну військову операцію вглиб Таврики. З цими подіями можна пов'язати укріплення оборонних мурів Неаполя Скіфського на початку I ст. н. е.³⁵, а також пожежі в місті й на приміській території. На шляху до Неаполя Аспург, очевидно, захопив й інші скіфські фортеці Центрального та Південно-Східного Криму, розкопки яких можуть підтвердити таке припущення.

Перемога над скіфами, однак, не супроводжувалася масовим переселен-ням сармато-меотського населення у Неаполь, як це припускає Д. С. Раєвсь-кий³⁶. Місто й околиці відновлюються жителями, а поява на некрополі по-дібних могил відноситься до дещо пізнішого часу³⁷.

Найімовірніше, залежність населення Передгірського Криму від боспор-ського царя була політичною.

Аспург спирався на військові контингенти сарматів, що цілком природно, якщо брати до уваги етимологію його імені³⁸ та родинні зв'язки царя з сар-матами Азіатського Боспору³⁹. Він був першим з боспорських царів, хто почав застосовувати тамгу, відому за монетами та посудинами⁴⁰.

Після смерті Аспурга у 37/38 рр. н. е. Гепепірія почала проводити неза-лежну політику, про що свідчить випуск золотих статерів з її монограмою та мідних монет з її йменням і титулом⁴¹. Показовою в цьому плані є знахідка в Неаполі Скіфському срібної тарілки — власності Гепепірії. Можна погоди-тися з І. В. Яценко, що тарілка — це подарунок цариці під час переговорів із скіфами⁴².

Римсько-Боспорська війна (Тас. Апп. XII, 15 – 21; Plin., NH, VI, 16) за-тягла у конфлікт багато племенних угруповань Північного Причорномор'я і прямо чи побічно позначилася на долі античних держав у цьому регіоні⁴³. З метою придушення руху прибічників Мітрідата Котіс та Г. Юлій Аквіла за-лучили до кола своїх союзників аорсів, кочів'я яких розташовувалися на той час між Доном та Дніпром. Аорсо-сиракський конфлікт, як відомо, завершив-ся поразкою останніх. Щоб взяти участь у воєнних діях, аорси мусили по-долати Перекоп та Степовий Крим⁴⁴. Превентивний удар міг бути завданий також і Кримській Скіфії⁴⁵.

Не виключено, що пожежі й руйнування середини I ст. н. е. у прибереж-них поселеннях Західного Криму⁴⁶ пов'язані з комбінованою операцією рим-ського флоту і кінноти аорсів. Великі городища Центрального Криму змогли

вистояти завдяки міцним оборонним спорудам⁴⁷. На приміській території Неаполя Скіфського, перед оборонною стіною, були в цей час цілеспрямовано знесені всі будови. Побічним підтвердженням облоги міста може бути знахідка на Неаполі, де 1926 року М. Л. Ернст під час розкопок приміської ділянки перед східними воротами знайшов ольвійський ассарій 49/50 рр. н. е.⁴⁸. Гарна збереженість монети (на момент знахідки) засвідчує те, що вона майже не перебувала в обігу.

Торкнувшись цього питання, не можна не згадати царя Фарзоя. Свого часу В. А. Анохін припустив, що Фарзой брав участь у Римсько-Боспорській війні на боці Риму й одержав право карбування золотої монети⁴⁹. Така точка зору добре узгоджується з наведеними вище припущеннями, якщо визнати Фарзоя одним із царів аорсів або «ургів» — «сильних, пануючих, царських»⁵⁰.

Виключний інтерес у цьому плані являє ольвійський напис, знайдений 1984 року під Мангупом⁵⁰. Він оповідає про посольства вшановуваної особи до намісника Мезії, до якихось союзників та великих царів Аорсів. Декрет не може бути датований часом до правління Тіберія, оскільки тільки за його владарювання Мезія набула статусу самостійної провінції. Напис засвідчує політичну нестабільність полісу у першій половині I ст. н. е., що змусило ольвіополітів шукати покровительства й захисту від нападу сусідніх варварів.

Цілком вірогідно, що Ольвія у війні 45 – 49 рр. правила базою римського флоту й армії⁵¹. Після першого етапу війни поліс прийняв нову еру, а після її закінчення Фарзой одержав право на карбування золотої монети. Звертає на себе увагу той факт, що серед статерів Котіса 342 р. н. е. є екземпляр незвичайно великої ваги, очевидно, перекарбований із статерів лісімахівського типу⁵². Таке ж перевищення ваги мають ранні емісії Фарзоя⁵³, що наводить на думку про спільне походження початкового матеріалу для їх виробництва. Помилку майже одразу помітили на Боспорі, тоді як Фарзой виробляв «важкі» статери кілька років. Чи не походять статери лісімахівського типу із загарбаної скарбниці боспорських царів?

Рим і Боспор підтримували царство Фарзоя з однією метою — захистити стратегічні пункти й комунікації. Якоюсь мірою це були буферні держави на північно-східних кордонах Римської імперії⁵⁴.

Римсько-Боспорська війна призвела до великих переміщень кочового населення у північночорноморських степах. У I ст. н. е. припиняють функціонування могильники «зубівсько-воздвиженського» типу на провабережжі Кубані⁵⁵ та у Східному Приазов'ї⁵⁶, що належали до сірацького союзу племен. Останніх Пліній ставить на Ахілловому Дромі (Plin., NH, IV, 83). Все це може засвідчити міграції сіраків як на північ — у Подоння й Поволжя⁵⁷ —, так і в західному напрямку — через Крим⁵⁸.

У 50 – 60-і рр. I ст. н. е. на політичну арену виходить аланський союз племен. Про набіги алан до дунайських кордонів в середині I ст. н. е. повідомляє Сенека (Seneca. Thyestes, 629, 630). Цілком вірогідна їх участь у рейді в Подунав'ї (кінець 50-х — початок 60-х рр.), де вони зіткнулися з римським військом на чолі з Т. Плавтієм Сільваном (CIL, XIV, 3608). Можливо, саме алани у союзі із скіфами (IRE, 1², 369) здійснили облогу Херсонеса, на допомогу якому прийшов Плавтій Сільван (CIL, XIV, 3608). На жаль, матеріали з цікавлячих нас археологічних комплексів не дозволяють з точністю до десятиріччя визначити дату того чи іншого артефакту (поховання, пожежа, будівництво і т. ін.), тому руйнування поселень у Західному Криму з однаковою певністю можна відносити як до часу повернення експедиції Г. Юлія Аквілі з Боспора, так і до походу Плавтія Сільвана⁵⁹. Оцінка цих подій та їх наслідків для Кримської Скіфії, Херсонеса й Боспора далеко не однозначна⁶⁰.

Фарзой та Котіс в обставинах, що склалися, не могли контролювати становище, що викликало гнів Риму. У 62 р. н. е. на статерах Котіса замість його монограми з'являється монограма Нерона, а у 63 р. останній взагалі відминив право карбування золота⁶¹. Тоді ж була здійснена спроба введення Боспора до складу Римської імперії⁶².

Введення римського війська в Крим та встановлення контролю над стратегічними пунктами (Херсонес, Харакас, Боспор) було викликано

потребою безпечної передислокації легіонів для запланованого Нероном походу на Схід⁶³. Пропарф'янські (антиримські) настрої аланів в союзі з іншими племенами могли стати на заваді цих устремлінь, тому у гарнізонах Північного Причорномор'я та Кавказького узбережжя в середині 60-х рр. н. е. перебувало три тисячі гоплітів, а в Чорному морі — сорок військових кораблів (Ios. Flav. De bell. Jud. II, 16, 4).

Однак смерть Нерона у 68 р. н. е. й розв'язана услід за нею громадянська війна призвели до послаблення кордонів імперії й значного зменшення чисельності гарнізонів. Ознаки римської присутності часів Нерона впевнено можна локалізувати у Тавриці лише на Хараксі. За Веспасіана та Доміціана у Херсонесі, очевидно, перебував невеликий загін римського війська, про що свідчать присвятні написи легатам Сексту Веттулену Церіалісу та Сексту Октавію Фронтону (IPE, 1², 421, 422). Однак цілком вірогідно існування періоду (80 – 93 рр.), коли з Таврики було виведено усі гарнізони, а охорону римських інтересів в регіоні доручено Боспору⁶⁴. Закопування монетного скарбу на Сакськім пересипі може бути віднесено до того часу, коли римляни вже полишали цю землю⁶⁵.

У другій половині I ст. н. е. в Передгірському Криму відбуваються значні зміни в етнічному складі населення, про що свідчать матеріали ґрунтових могильників цього часу. Аналіз обряду й інвентаря поховань вказує на приналежність нового населення Кримської Скіфії до сарматів. Не виключено, що цими переселенцями були сіраки (присутність меотських елементів в обряді поховання)⁶⁶.

Наприкінці I — на початку II ст. н. е. Савромат I здобув перемогу над скіфами (КБН, № 32), що було відзначено випуском монет⁶⁷. Ще одні напис (КБН, № 981) також повідомляє про перемогу цього правителя.

Активність Савромат I була викликана посиленням тиску Риму на Боспор в останні роки правління Доміціана⁶⁸.

Пересування сарматських племен у євразійських степах у другій половині I — початку II ст. н. е. зачепило й Кримську Скіфію. До рубежу I – II ст. відноситься запустіння поселень у Північно-Західному та Центральному Криму⁶⁹, або сильне скорочення площі забудови. На той же час збільшується приток сарматського населення у Передгірський Крим.

У військових операціях проти «скіфів» Савромат I спирався на військові контингенти сарматів, що підтверджують дуже близькі до часу його походів поховання аланських (?) воїнів на Неаполі⁷⁰ та у його околицях⁷¹.

Якусь перемогу над скіфами на початку свого правління одержав і Котіс II, якщо вірним є відновлений напис (КБН, № 33, с. 37). Цікаво, що ця подія збігається з черговим підкоренням Херсонеса Боспором⁷².

До часів правління Антоніна Пія відносяться свідоцтва Юлія Капітоліна про ольвійсько-тавроскіфську війну (SHA, Ant. Pius, 9). Однак участь у цих подіях кримських скіфів майже нереальна, а тому у тавроскіфах можна вбачати одне з сарматських племен⁷³ (таврійських?).

Зовнішня небезпека у другій чверті II ст. н. е. змусила Херсонес шукати союзу з боспорським царем Реметалком (IPE, 1², 359, 423). Одночасно поліс разом зі своєю метрополією — Гераклеєю домагався елевтерії від Риму (IPE, 1², 359, 362, 363).

Ускладнення обстановки, викликане активністю скіфо-сарматських племен в середині II ст. н. е. примусило Рим піти на окупацію Таврики. Можливо, тоді ж або дещо пізніше, Боспор здійснив черговий похід в глибоку Кримську Скіфію⁷⁴. До цього періоду відноситься занедбання «будинку з фресками» у центральній частині Неаполя Скіфського й нанесення зверху розписів (цю роботу можна було виконати тільки лежачи, що не відповідало її «культовим» призначенням⁷⁵) численних графіті у вигляді жанрових сценок, сарматських знаків, зображень тварин. Серед них є «картина», що зображує захоплення міста із допомогою облогових машин⁷⁶. На Неаполі відомі й інші пам'ятки з сарматськими знаками.

На Південному березі й Західному узбережжі римляни встановили систему вартових у найважливіших стратегічних напрямках. Один із загонів був розташований на горщіці Алма-Кермен⁷⁷.

Іншого змісту набуває у зв'язку з вищесказаним танаїдський напис 193 р. н. е. (часів Савромата II) про перемогу над сірхами (сіраками?) й скіфами та приєднання Таврики за договором (КБН, № 1237). Н. Ф. Шевченко вважає, що події, описані в ньому, відбувалися на 40 – 60 років раніше, ніж датується власне документ⁷⁸.

Насправді повідомлення про сіраків у Північно-Східному Причорномор'ї наприкінці II ст. н. е., та ще й разом із скіфами, звучить як анахронізм. Однак багато що стає зрозумілим, якщо визнати міграцію цього союзу племен у другій половині I ст. н. е. не тільки у північному напрямку, але й у західному — в Передгірський Крим.

Як би там не було, але наприкінці II ст. н. е. Кримська Скіфія як державне формування вже не існувала; її території увійшли до складу Боспорської держави. Рескупорид III називає себе вже «царем усього Боспору й тавроскіфів!» (КБН, № 1008).

На захоплених Боспором землях у Центральному й Північно-Західному Криму наприкінці II — початку III ст. н. е. відбувається потужний економічний підйом сільськогосподарського виробництва. Збільшується виробництво зерна (виникають величезні зерносовища), прогресивно розвивається садівництво та виноградарство. Тісні економічні контакти Боспора з південно-онтійськими центрами засвідчені написами (КБН, № 54, 55, 953).

У II – III ст. н. е. в Південно-Західному Криму (коло впливу Риму й Херсонеса) укладається новий економічний район⁷⁹. Більшість населення цього району склали сармати.

В самому Херсонесі, починаючи з II ст. н. е. відомі сарматські поховання, предмети сарматської культури й обрядовості⁸⁰.

В середині III ст. н. е. (251 – 254 рр. н. е.)⁸¹ поселення Центрального Криму, як і багато міст Боспора, зазнали пошкоджень від вторгнення на півострів різноетнічних племен готського союзу. Цим часом датуються закриті комплекси у Неаполі, Доброму, Джалмані, Кермен-Кірі, Кизил-Кобі та ін. Вони фіксують напрями готського походу: по долині р. Салгір — через Ангарський перевал — на Південний берег. Ці події можна вважати за останні штрихи політичної історії Кримської Скіфії.

Примітки

¹ Ольховский В. С. Население Крыма по данным античных авторов // СА.— 1981.— № 3.— С. 52 – 65; Ольховский В. С. О населении Крыма в скифское время // СА.— 1982.— № 4.— С. 61 – 81; Ольховский В. С. До етнічної історії давнього Криму // Археологія.— 1990.— № 1.— С. 2738.

² Ростовцев М. И. Скифия и Боспор. — Л., 1925.

³ Молев Е. А. Боспор и варвары Северного Причерноморья накануне походов Диофанта // Международные отношения в бассейне Черного моря в древности и средние века. — Ростов-на-Дону, 1986. — С. 54 – 64.

⁴ Там же.— С. 58, 61, 62.

⁵ Виноградов Ю. Г. Вотивная надпись дочери царя Скилура из Пантикалея и проблемы истории Скифии и Боспора во II в. до н. э. //ВДИ.— 1987.— № 1.— С. 69 – 86.

⁶ Щеглов А.Н. Позднескифское государство в Крыму: к типологии эллинизма // Древний Восток и античная цивилизация.— Л., 1988.— С. 37.

⁷ Сапрыкин С. Ю. Гераклея Понтийская и Херсонес Таврический.— М., 1986.— С. 212, 215.

⁸ Анохин В. А. Монетное дело Херсонеса.— К., 1977.— С. 54.

⁹ Виноградов Ю. Г. Политическая история Ольвийского полиса VII – I вв. до н. э.— М., 1989.— С. 250 – 262.

¹⁰ ВДИ.— 1974.— № 4.— С. 289.

¹¹ Молев Е. А. Ольвия под властью Понта // Проблемы исследования Ольвии. — Тез. докл. сем.— Парутино, 1985.— С. 52, 53.

¹² Масленников А. А. Население Боспорского государства в VI – II вв. до н. э.— М., 1981.— С. 71, 72.

¹³ Сапрыкин С. Ю. Указ. соч.— С. 221, 237, 238.

¹⁴ Дашевская О. Д. Скифы на Северо-Западном побережье Крыма в свете новых открытий // ПСА. — М., 1971. — С. 154.

¹⁵ Соломоник Э. Т. Сравнительный анализ свидетельства Страбона и декрета в честь Дифанта о скифских царях // ВДИ. — 1977. — № 3. — С. 60; Сапрыкин С. Ю. Указ. соч. — С. 221.

¹⁶ ВДИ. — 1948. — № 1. — С. 235. — Прим. 2.

¹⁷ Хазанов А. М. Социальная история скифов. — М., 1975. — С. 198, 199.

¹⁸ Щеглов А. Н. Указ. соч. — С. 33.

¹⁹ Молев Е. А. Северо-Западный Крым в античную эпоху. — Л., 1978. — С. 135.

²⁰ Щеглов А. Н. Северо-Западный Крым в античную эпоху. — Л., 1978. — С. 135.

²¹ Зайцев Ю. П. До питання про грецьке населення Неаполя Скіфського. // Археологія. — 1990. — № 1. — С. 93, 94.

²² Пуздровский А. К. К интерпретации захоронений в мавзолее Неаполя Скифского // Проблемы исследования античного и средневекового Херсонеса. Тез. докл. — Севастополь, 1988. — С. 85 — 87.

²³ Колотухин В. А. Отчет о раскопках в зоне строительства водохранилища Крымской АЭС и в горном Крыму в 1980 г. // Архив ОАК ИА АН УССР. — 1981. — Инв. А-96/1. — С. 27 — 35. Рис. 96 — 25.

²⁴ Полін С. В. Про сарматське завоювання Північного Причорномор'я // Археологія. — 1984. — № 45. — С. 29.

²⁵ Ольховский В. С. Население Крыма... — С. 61 — 63; Бабков И. И. К вопросу о местонахождении Асандра вала // АИДК. — К., 1957. — С. 282 — 291; Вдовиченко И. И., Колтухов С. Г. Древние укрепления северного Крыма // ВДИ. — 1986. — № 2. — С. 149.

²⁶ Масленников А. А. Указ. соч. — С. 74. — Прим. 67.

²⁷ Толстіков В. П. Фанталівський укріплений район в історії Боспорського царства // Археологія. — 1989. — № 1. — С. 57.

²⁸ Анохин В. А. Указ. соч. — С. 75, 76.

²⁹ Кадеев В. И. Херсонес Таврический в первые века н. э. — Харьков, 1981. — С. 15.

³⁰ Анохин В. А. Указ. соч. — С. 76; Сапрыкин С. Ю. Асандр и Херсонес (к достоверности легенды о Гикии) // СА. — 1987. — № 1. — С. 48 — 57; Зубарь В. М. Из истории Херсонеса Таврического на рубеже нашей эры // ВДИ. — 1987. — № 2 — С. 118 — 129.

³¹ Кадеев В. И. Указ. соч. — С. 16.

³² Анохин В. А. Монетное дело Боспора. — К., 1986. — С. 78; Сапрыкин С. Ю. Уникальный статер царицы Динамии // Проблемы исследований античных городов. Тезисы. — М., 1989. — С. 107; ср.: Карышковский П. О., Фролова Н. А. К истории правления Асандра на Боспоре // Нумизматические исследования по истории Юго-Восточной Европы. — Кишинев, 1990. — С. 89 — 100.

³³ Про сіммахію Боспора з Херсонесом свідчить напис (IRE, 1², 573).

³⁴ Анохин В. А. Монетное дело Боспора. — С. 94. Це можна засвідчити вміщення на статерах диферентів крапок.

³⁵ Колтухов В. Г. Новые материалы к периодизации и реконструкции оборонительных сооружений Неаполя Скифского // СА. — 1990. — № 1. — С. 187.

³⁶ Раевский Д. С. Скифы и сарматы в Неаполе // ПСА. — М., 1971. — С. 151.

³⁷ Пуздровський О. Є. Сармати в Неаполі Скіфському // Археологія. — 1989. — № 3. — С. 36.

³⁸ Абаев В. И. Скифский язык // Осетинский язык и фольклор. — М. — Л., 1949. — С. 157.

³⁹ Гайдукевич В. Ф. Боспорское царство. — М. — Л., 1949. — С. 316, 322 — 324.

⁴⁰ Голенко К. В., Шелов Д. Б. Монеты из раскопок Пантикапея 1945 — 1966 гг. // НС. — 1963. — Вып. 1. — С. 12, 13; Цветаева Г. А. Кирпичи с тамгой из Горгиипии // КСИА. — 1975. — Вып. 143. — С. 99 — 101; Онайко Н. А., Дмитриев А. В. Укрепленное здание в античном поселении у с. Владимировка близ Новороссийска // КСИА. — 1981. — Вып. 168. — С. 97 — 99. — Рис. 5, 1, ба.

⁴¹ Анохин В. А. Монетное дело Боспора. — С. 95, 96, табл. 12, № 326; Фролова Н. А. О времени правления Гепепирии и Митридата III // ВДИ. — 1977. — № 3. — С. 166 — 174.

⁴² Яценко И. В. Тарелка царицы Гепепирии из Неаполя Скифского // Историко-археологический сборник. — М., 1962. — С. 101 — 103.

⁴³ Монеты античных городов Северо-Западного Причерноморья. — К., 1989. — С. 61.

⁴⁴ Мачинский Д. А. Некоторые проблемы этногеографии восточноевропейских степей во II в. до н. э. — I в. н. э. // АСГЭ. — 1974. — Вып. 16. — С. 129 — 132.

⁴⁵ Це могло статися по закінченні Римсько-Боспорської війни під час повернення римського війська уздовж Кримського узбережжя: Анохін В. А. Монети...— С. 62.

⁴⁶ Зубар В. М. Про похід Сильвана в Крим // Археологія.— 1988.— № 63.— С. 23–24.

⁴⁷ Карасев А. Н. Раскопки Неаполя Скифского в 1948 г. // ВДИ.— 1950.— № 4.— С. 184; Пуздровский О. С. Охоронні роботи на північноскіфському городищі Кермен-Кир // Археологія.— 1989.— № 2.— С. 137; Колтухов С. Г. Об оборонительных сооружениях цитадели городища Красное (Кермен-Кир) // СА.— 1986.— № 1.— С. 250–253; Храпунов И. Н. Булганакское позднескифское городище // Проблемы археологии Северного Причерноморья.— Тез. докл. конф.— Херсон, 1990.— С. 44.

⁴⁸ Визначення В. А. Анохіна.

⁴⁹ Анохін В. А. До питання про ольвійську еру // НС.— 1971.— Вип. VI.— С. 90, 91.

⁵⁰ Десятчиков Ю. М. Сатархи // ВДИ.— 1973.— № 1.— С. 143.

⁵⁰ Сидоренко В. А. Фрагмент декрета раннеримського часу з розкопок під Мангупом // Проблемы античной культуры. Тез. докл. конф.— Симферополь, 1988.— С. 86, 87; Публікація готується Ю. Г. Виноградовим і В. А. Сидоренко.

⁵¹ Анохін В. А. Монети...— С. 62.

⁵² Там же.— С. 63.

⁵³ Карышковский П. О. Монеты Ольвии.— К., 1988.— С. 109.

⁵⁴ Іншу думку мають П. Й. Каришковський та М. Б. Шукін: Карышковский П. О. О монетах царя Фарзоя // Археологические памятники Северо-Западного Причерноморья.— К., 1982.— С. 75–79; Шукін Б. М. Царство Фарзоя. Епізод з історії Северного Причерномор'я // СГЭ.— 1982.— Вип. 47.— С. 35–38.

⁵⁵ Ждановский А. М. Некоторые аспекты социально-политической истории племен Прикубанья в I–III вв. н. э. // Археология и вопросы социальной истории Северного Кавказа.— Грозный, 1984.— С. 49; Ждановский А. М., Марченко И. И. Ираноязычные кочевники в Прикубанье // Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья. (Тез. докл. конф.).— Запорожье, 1989.— С. 48.

⁵⁶ Шевченко Н. Ф. Сарматы в Восточном Приазовье (I в. до н. э.— II в. н. э.) // Кочевники евразийских степей и античный мир.— Новочеркасск, 1989.— С. 143.

⁵⁷ Там же.— С. 146.

⁵⁸ Шукін М. Б. Сарматы на землях к западу от Днепра и некоторые события I в. в Центральной и Восточной Европе // СА.— 1989.— № 1.— С. 75.— Рис. 4.

⁵⁹ Зубар В. М. Вказ. праця.

⁶⁰ Гриневич К. Э. Херсонес и Рим // ВДИ.— 1947.— № 2.— С. 231–233; Дьяков В. Н. Оккупация Таврики Римом в I в. н. э. // ВДИ.— 1941.— № 1.— С. 92, 93; Репников Н. И. О характере римской оккупации Южного Берега Крыма // СА.— 1941.— VII.— С. 122; Шелов Д. Б. Римляне в Северном Причерноморье во II в. н. э. // ВДИ.— 1981.— № 4.— С. 52–63; Кадеев В. И. Указ. соч.— С. 20–23; Зубар В. М. Вказ. праця.— С. 23, 24.

⁶¹ Анохін В. А. Монетное дело Боспора.— С. 97.

⁶² Гайдукевич В. Ф. Указ. соч.— С. 330, 331.

⁶³ Кадеев В. И. Указ. соч.— С. 21, 22.

⁶⁴ Репников Н. И. Указ. соч.— С. 126.

⁶⁵ Гилевич А. М. Прибрежный клад римских монет // НЭ.— 1965.— Вип. 5.— С. 103–111.

⁶⁶ Раевский Д. С. Указ. соч.— С. 150, 151.

⁶⁷ Фролова Н. А. Начальные эмиссии меди Савромата I // КСИА.— 1978.— Вип. 156.— С. 22–26.

⁶⁸ Толстіков В. П. Вказ. праця.— С. 60–64.

⁶⁹ Храпунов И. Н. О причинах гибели некоторых позднескифских поселений // Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии.— Симферополь, 1990.— Вип. 1.— С. 167–169.

⁷⁰ Карасев А. Н. Раскопки Неаполя Скифского // КСИА.— Вип. 37.— 1951.— С. 170; Высокотская Т. Н. Неаполь — столица государства поздних скифов.— К., 1979.— С. 202–204.

⁷¹ Орлов К. К., Скорый С. А. Комплекс з бронзовим посудом римського часу з поховання в Центральному Криму // Археологія.— 1989.— № 2.— С. 63–73; Пуздровский А. Е., Зайцев Ю. П., Новиков И. И. Сарматское погребение из окрестностей Неаполя Скифского (друкується).

⁷² Анохін В. А. Монетное дело Херсонеса.— С. 78.

⁷³ Буйских С. Б. Ольвийско-«тавроскифская» война // Проблемы истории та археології давнього населення Української РСР. Тез. докл. конф.— К., 1989.— С. 31, 32.

⁷⁴ *Зайцев Ю. П.* Золотой статер Риметалка из Неаполя Скифского // *СА.*— 1990.— № 1.— С. 259 – 261.

⁷⁵ *Дашевская О. Д.* Поздние скифы (III в. до н. э.— III в. н. э.) // *Степи европейской части СССР в скифо-сарматское время.*— М., 1989.— С. 129.

⁷⁶ *Дашевская О. Д.* Граффиты на стенах здания в Неаполе Скифском // *СА.*— 1962.— № 1.— С. 173 – 194.

⁷⁷ *Высотская Т. Н.* Поздние скифы в Юго-Западном Крыму.— К., 1972.— С. 48 – 58.

⁷⁸ *Шевченко Н. Ф.* Указ. соч.— С. 144, 145.

⁷⁹ *Кадеев В. И., Сорочан С. Б.* Экономические связи античных городов Северного Причерноморья.— Харьков, 1989.— С. 80 – 89.

⁸⁰ *Зубарь В. М.* Херсонес Таврический в первые века н. э.— К., 1982.— С. 31, 39 – 41, 44, 45, 47.

⁸¹ *Анисимов А. И.* О продвижении племен готского союза в Селеро-Восточное Причерноморье в середине III в. н. э. (по нумизматическим данным) // *Скифия и Боспор. Археологические материалы к конференции памяти академика М. И. Ростовцева.*— Новочеркасск, 1989.— С. 128 – 130.

А. Е. Пузровский

КРЫМСКАЯ СКИФИЯ В КОНЦЕ II В. ДО Н. Э.— ПЕРВ. ПОЛ. III В. Н. Э.

Скифское царство в Крыму, обладавшее во II в. до н. э. всеми признаками монархии эллинистического типа, в результате поражения от объединенных сил Херсонеса и Понта, утратило свои позиции в регионе и постепенно деградировало. Пестрый этнический состав населения Крымской Скифии, сложность социальной и хозяйственно-культурной структуры осложняли дальнейшее развитие государственности. Вторжения сарматских племен, конфликты с Боспором и Херсонесом подорвали наметившийся подъем хозяйственной деятельности Крымской Скифии на рубеже н. э., привели к ослаблению ее военного и экономического потенциала. Уже в I – II вв. н. э. преобладающим населением Предгорного Крыма становятся сарматы. Присоединение Таврики к Боспору и включение Юго-Западного Крыма в орбиту влияния Рима и Херсонеса привели к возрождению хозяйственного механизма, чему способствовала и благоприятная климатическая обстановка. Разгром племенами готского союза поселений Центрального и Западного Крыма в середине III в. н. э. явился финалом позднейшей истории скифской культуры.

A. E. Puzdrowsky

CRIMEAN SCYTHIA AT THE CLOSE OF THE 2ND B. C. AND THE FIRST HALF OF THE 3D A. D. CENT.

The Scythian Kingdom in the Crimea which possessed all the attributes of the Hellenistic-type monarchy in the 2nd B. C. cent, lost its positions in the region after a defeat inflicted by the united forces of the Chersonese and Pont and was gradually brought to nought. Mixed ethnic staff of population in Crimean Scythia, intricacy of social and economic-cultural structure complicated further development of the statehood. Invasions of the Sarmatian tribes, conflicts with Bosphorus and Chersonese undermined the trased rise in economic activity of the Crimean Scythia on the boundary of A. D., weakened its military and economic potential. Already in 1st and 2nd cent. A. D. Sarmatians became the predominant population of the Foremountain Crimea. Annexation of Taurika by Bosphorus and inclusion of the South-Western Crimea into the sphere of Rome and Chersonese influence caused a revival of the economic mechanism, that was also promoted by favourable climatic conditions. Defeat of settlements in the Central and Western Crimea by the tribes of Gothic Union in the middle of the 3d cent A. D. was a finale of the latest history of the Scythian culture.

Одержано 19.04.91